

Jelena Dimitrijević in a *Room of One's Own*:
The Conquest of the New Generation of Readers

One hundred years after its first edition, the new edition of Jelena Dimitrijević's novel *Nove* was published by Službeni glasnik in the book collection *A Room of One's Own* – a collection dedicated to literary works written by Serbian and foreign women writers. After the reprints of Jelena Dimitrijević's books *Pisma iz Niša: o haremima (Letters from Niš: About Harems)*, published by Narodna biblioteka Srbije and Dečije novine in 1986; and by Prosveta, Niš, in 2003, and her book *Pisma iz Soluna (Letters from Salonika)*, published by Karpos in 2008, a new edition of her once famous novel was to be the third step towards reintroducing one of Serbia's most important woman writers into the Serbian publishing and reading scene. Four years after the publication of Glasnik's edition of *Nove*, it is possible to discuss the new generation of Jelena Dimitrijević's readers. In this article, written in the form of the letter, the editor of the new edition of *Nove* informs its author about her entry into Glasnik's *Room of One's Own*, the outcome of her new appearance before the readership, and who, how and why reads *Nove* today. Composed in the spirit of performative criticism and reception theory, this letter sums up the importance Jelena Dimitrijević's novel has today, more than one hundred years after it was first published.

Keywords: Jelena Dimitrijevic, *Nove*, letter, readers, performative criticism, reception theory

Јелена Димитријевић и женска друштва

Јелена Димитријевић је више позната по својој књижевној делатности него по свом друштвеном, патриотском и хуманитарном раду. Била је чланица три женска друштва у којима је активно радила. Тај део живота Јелене Димитријевић до сада није био довољно познат и представљао је прави изазов за истраживање. Показало се, на крају, да је редовна чланица Нишке подружине Женског друштва постала 1881, а од 1898. била је и члан Литерарног одбора часописа *Домаћица*. До сада није било познато да је Јелена 1903. године била и чланица друштва Одбора госпођа „Кнегиња Љубица“ о чему су пронађени подаци. Нешто је боље позната њена делатност у оквиру Кола српских сестара, а нарочито њена сарадња у календару *Вардар*. У овом периоду упознала је и започела дугогодишње пријатељство са Делфом Иванић, са којом ће сарађивати и у Народном женском савезу. Све ово указује и да је Јелена Димитријевић била посвећена, осим књижевном стваралаштву, заштити слабијих, пре свих жена, деце, али је подржавала и борбу за национално ослобођење српског народа на територији Османског царства и Хабзбуршке монархије.

Кључне речи: Јелена Димитријевић, Женско друштво, Одбор госпођа „Кнегиња Љубица“, Љубица Луковић, Коло српских сестара, Делфа Иванић, књижевница

Јелена Димитријевић и Женско друштво

Прво удружење жена у Србији основано је 1875. године под називом Женско друштво. Основано је на иницијативу Катарине Миловук, управнице Више женске школе, а у првој управи су, између осталих биле и Даница Христић, супруга истакнутог дипломате Филипа Христића, Јелена Грујић, супруга српског министра и председника владе Јеврема Грујића, као и супруге угледних лекара и професора Велике школе. Основни циљеви овог друштва били су хуманитарни, чланице су помагале сиромашнима и болеснима, а најважнији циљ који су оствариле било је отварање Раденичке школе 1879. године намењене образовању сиромашних девојчица.¹ Друштво је задобило велику пажњу јавности 25. августа 1875. године када је одржан први скуп друштва, а кнегиња Наталија Обреновић прихватила да буде покровитељица и „висока заштитница“ друштва. Тако је започета традиција покровитељства владарки над Женским друштвом која је трајала до 1941. године. То је Женском друштву осигурало углед и прихватање њиховог рада у ширим друштвеним круговима.

¹ „Правила Женског друштва“, *Српске новине*, бр. 124 (6. јун 1875): 684–685.

Први српско-турски рат почео је 1876. године. У време рата чланице Женског друштва помагале су у Београду и унутрашњости Србије на прикупљању прилога и шивењу рубља и санитетског материјала, старању за ратну сирочад. У Београду су формирале своју прву болницу која је радила од 11. јула 1876. до 1. априла 1877. године. Кнегиња Наталија Обреновић, мада већ у поодмаклој трудноћи, отворила је радионицу за шивење одеће и санитетског материјала у самом двору.² Чланице Женског друштва активно су радиле и током свих потоњих ратова.

Како су у време ратова стекле велико поштовање становништва целе Србије због пожртвованог рада по болницама, кухињама и на прикупљању прилога за породице погинулих ратника, подружине (подбори) Женског друштва су почели да се оснивају у свим већим градовима Србије. Ниш је од Турака ослобођен 11. јануара 1878. године, а већ 1. децембра је основана подружина Женског друштва. Основана је на иницијативу Анке Павловић, супруге нишког окружног начелника. Она је постала и прва председница подружине у чијој управи су биле касирка Каја Павловић, деловоткиња Јулка Милић и управне чланице: Јелена Рашић и Марија Коцић. Током 1879. године подружина је имала и 72 редовне чланице.³ У почетку су прикупљале прилоге организовањем забава, а већа новчана средства су добијале и од кнегиње Наталије. Тим новцем су помагале ратну сирочад којој су сваког месеца исплаћивале одређену суму новца и снабдевале их одећом и обућом. У каснијем периоду помоћ су давале сиромашним ђацима у Нишу, а имале су и једну питомицу коју су послали на даље школовање у Београд.

² *Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва* (Београд: Женско друштво, 1926), 5–6, 16–18; Кнежевић Александар Обреновић је рођен 14. августа 1876. године.

³ *Домаћица*, орган Женског друштва и његових подружина у спомен прославе 25-годишњице Женског друштва 1875–1900 (Београд: Женско друштво, 1900): 55–57. Интересантно је да су у свим списима Женског друштва, као и у часопису *Домаћица* коришћени термини за управне функције и професије у облику који данас називамо родно равноправним. Тај обичај се изгубио после Првог светског рата и све више су коришћене функције и називи занимања само у мушком облику.

Прилог 1. Ниш после ослобођења 1878. године

Нишка подружина је временом почела да стиче леп углед. Од 1881. године чланице су основале фонд за подизање школе и цркве у Александрову на Мрамору,⁴ а од 1883. до 1886. су издржавале једног питомца, сина свештеника који је погинуо у рату, кога су после гимназије послале у Београд, у Богословију. Прекретницу у раду подружине означило је оснивање занатске школе за девојчице. Школа је основана по угледу на Раденичку школу у Београду и у почетку су уписиване само сиромашне девојчице које су је похађале бесплатно. Уз то су им чланице друштва набављале одећу и обућу, а од треће године школовања ученице су добијале и део зараде која је остварена од продаје сашивеног рубља и хаљина. Успешан рад подружине и школе зауставио је Српско-бугарски рат 1885/86. године. Чланице су почеле да раде у болницама, а једну, са 35 кревета, саме су опремиле свим потребним стварима, постељином и санитарским материјалом.⁵

Јелена Димитријевић се у Ниш преселила после удаје за Јована Димитријевића, фебруара 1881. године, и у њему је боравила до 1898. године. Ово време је провела учећи језике, допуњујући своје образовање, упознајући оријентални Ниш, али је била упућена и у друштвене догађаје у самом граду. Према наводу Јелене Лазаревић

4 Тада село на обали Јужне Мораве, данас саставни део Ниша, у општини Палилула.

5 *Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва* (Београд: Женско друштво, 1926), 185–189.

на прослави 1928. године, Јелена Димитријевић је била чланица Нишке подружине од 1881. године и то као најмлађа управна чланица.⁶ У извештајима Нишке подружине за 1881. годину, до јуна месеца је било укупно 64 чланице, а под бројем 55 је уписано име Ленке Ј. Димитријевић. Може се претпоставити да је реч о Јелени Ј. Димитријевић, чије је средње слово означавало, као и код других удатих жена тога доба, име супруга, у овом случају Јована.⁷ На списку чланица се налазила и наредне 1882. године, али је нема у списку за 1883, као и списковима из наредних година.⁸ Имена Јелене Димитријевић, а ни Ленке Димитријевић нема у списковима Нишке подружине све до 1893. године. Тада се у записнику са XV редовне седнице подружине која је одржана 3. фебруара 1893. године помиње да је Милева Гленер, тада деловоткиња подружине, предложила за редовну чланицу Ленку Димитријевић.⁹ Тај предлог је примљен на истој седници. По члану 6. *Правила Женског друштва* која су измењена 1890. године, чланица друштва или подружине се могло постати на следећи начин: „Ко жели бити редовна чланица Женског Друштва може се писмом или усмено обратити председници или којој управној чланици. Ова ће је у седници предложити Управи, која ће тајним гласањем простом већином гласова решити је ли примљена.“¹⁰ Да ли је у питању била Јелена Димитријевић није могуће проверити. Оно што је извесно је да се име Ленке Ј. Димитријевић губи из списка чланица подружине оног тренутка када се на списку нашло име Јелене Ј. Димитријевић.

Тих година Нишка подружина се највише бавила питањима финансирања и развоја своје занатске школе. Велико интересовање за упис у школу навело је чланице друштва да донесу одлуку да се не прима више од 45 ученица, јер нису имале довољно простора за већи број. И даље су уписивале углавном сиромашне девојчице, али је било

6 „Прослава јубилеја гђе Јелене Димитријевић“, *Домаћица*, XLIV, 1–2 (1929): 13.

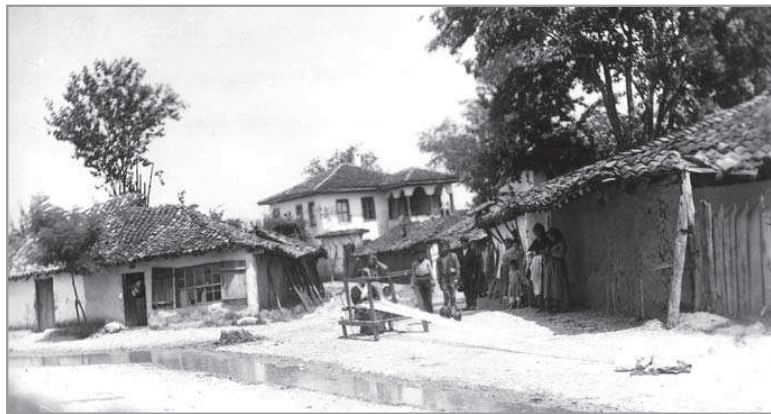
7 „Списак чланица нишке Подружине Женског друштва за 1881. год.“, *Домаћица*, III, 8 (1881): 360.

8 „Списак чланица Нишке Женске Подружине за I-во пол. 1883. год.“, *Домаћица*, V, 8 (1883): 65–66; *Домаћица* VI, 2 (1884): 58–59.

9 „Извештај о раду Нишке Подружине Женског друштва за II. полутође 1892. године“, *Домаћица*, XVI, 5 (1893): 173–174.

10 *Правила Београдског Женског друштва и Његових Подружина* (Београд: Женско друштво, 1890), 6.

и све више оних које су своје школовање плаћале. За издржавање школе, куповину материјала и плату наставницама, чланице подружине су често организовале пригодне забаве са лутријом, игранке и концерте, углавном у време прославе имендана краљице Наталије и краља Александра. Како су чланице Женског друштва, па и Нишке подружине биле супруге високих државних чиновника, официра, професора и лекара, њихови чести премештаји су утицали и на промене у управи подружине. Председнице и управне чланице су често подносиле оставке због премештаја својих мужева. Једна од њих била је и Љубица Луковић која је у Ниш стигла 1883. године пратећи свог супруга Стевана Луковића, касније генерала, који је те године био постављен за команданта гарнизонске управе. Вероватно је тада и почело дугогодишње пријатељство Јелене Димитријевић и Љубице Луковић, које су, осим што су биле супруге официра, делиле и наклоност ка литератури, писању и превођењу. Љубица је неколико година провела у Нишу и била веома активна редовна, а потом управна чланица подружине. После овог првог боравка Љубица се поново вратила у Ниш почетком 1894. године и опет је постала чланица подружине, а октобра 1895. изабрана је и за прву потпредседницу подружине. Своје пријатељство њих две ће наставити и касније у Београду, прво у Литерарном одбору часописа *Домаћица*, а потом и у Колу српских сестара.

Прилог 2. Улица у Нишу, припрема потке за ткање, 1890. године

Почетком 1894. године одржан је Главни скуп Нишке подружине, али Јелена Димитријевић није на њему учествовала, мада је писмено гласала за чланице нове управе које су се на годишњем скупу бирале. Током 1893. и почетком 1894. године ретко је учествовала у раду подружине, вероватно заузета радом на својој збирци песама. Како је сама најавила у часопису *Дело* планирала је да збирка „Јеленине песме“ изађе до 15. децембра 1894. године.¹¹ У огласу се још наводи да ће књига имати до осамнаест табака, да ће бити у меком повезу и коштати два и по динара. Од друге половине 1894. године Јелена почиње редовније да посећује састанке подружине и учествује у њеном раду. Овог пута је потписана својим пуним именом – Јелена Димитријевић, редовна чланица. То доказује да је Јелена Лазаревић у свом, већ помињаном говору, донекле имала право. Јелена Димитријевић јесте први пут постала чланица подружине 1881. године, али за кратко време, док је за управну чланицу изабрана тек на XI редовној седници подружине која је одржана 1. октобра 1894. године.¹² Једно време, током 1895. године, Јелена Димитријевић је заступала одсутну деловоткињу Милеву Гленер. Њена је обавеза била да води целокупну преписку подружине и управе Женског друштва, преписку са званичним органима, другим подружинама, да води записнике седница и друго. Током те године Јелена је опет била изабрана за управну чланицу и редовно је долазила на готово сваку седницу подружине. На тим седницама се говорило углавном о раду школе, решавана су питања финансирања, као и могућност да општина додели плац за градњу зграде школе подружине. По угледу на управу Женског друштва у Београду, а и према прописаним *Правилима* друштва, сваке године на Годишњем скупу у фебруару месецу, тајним гласањем је вршен избор нове управе и управних чланица за ту годину. Тако је Јелена

11 „Белешке“, *Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот*, IV (1894): 350: „Јелена Јов. Димитријевић објављује, да ће до 15. децембра изићи из штампе прва књига њених песама под називом „Јеленине песме“. У овој књизи биће „сарајске“, „патриотске“, „севдалијске“ и друге песме. Карактер је поглавито, вели се, харемски. Све што у харемима својих поштованих пријатељица видела и по свом нахођењу сматрала да треба да сазна њен српски род, који се озбиљно интересује за живот и прилике, у којима се проводе ови већ од толико векова наши муслимански суседи, Јелена је изнела у поменутих песмама.“

12 „Извештај Нишке Подружине Женског друштва за 1894. год.“, *Домаћица*, XVIII, 3 (1895): 76.

Димитријевић поново изабрана за управну чланицу и за 1896. годину, а почетком марта је предложила да се као редовна чланица Нишке подружине прими Еаде-ханум Али-Спахић.¹³

Најзначајнији догађај за Нишку подружину у њеном дотадашњем раду био је долазак краљице Наталије у пратњи сина, краља Александра Обреновића, у Ниш 4. марта 1896. године. Покровитељица Женског друштва и њен син су у Нишу били петнаест дана. Током тог боравка краљица-мајка је примила чланице Нишке подружине у аудијенцију 10. марта, потом је 13. марта посетила Раденичку школу, а затим је присуствовала и седници подружине која је одржана 14. марта. Међу присутним чланицама подружина на свим овим догађајима била је и Јелена Димитријевић. Том приликом је краљица Наталија дала прилог од 300 динара у злату да се подели сиротињи. Крајем године, 8. децембра 1896, на славу династије Обреновић, Св. Николу, краљ Александар је између осталих, одликовао Јелену Димитријевић орденом Св. Саве V реда.¹⁴ Поред Јелениног књижевног рада који је краљица Наталија веома ценила, на краљеву одлуку да јој додели орден вероватно је имао утицаја и дочек који им је приређен у Нишу и Нишкој подружини, а у чијој припреми је учествовала и Јелена као управна чланица. Ово потврђује и то што је у исто време одликована орденом Св. Саве III реда још једна, и то редовна чланица Нишке подружине, Милева Констандиновић. Свој рад у Нишкој подружини Јелена Димитријевић је завршила 16. септембра 1897. године када је поднела оставку на место управне чланице.¹⁵ Наредне године је већ била на списку редовних чланица Београдског женског друштва за 1898. године, јер се те године са супругом преселила у Београд.

13 „Главни скуп држан 25. фебруара 1896. год.“, *Домаћица*, XIX, 9 (1896): 301–302, 304; Чланом 2. *Правила* друштва било је предвиђено ко може постати члан друштва: „Редовна чланица може бити свако женскиње удато или неудато, без разлике вере и народности, које има пуних 17 год. а пристаје на ова правила.“ Женско друштво је у својим редовима имало и знатан број Јеврејки, али је број муслиманки био мали. Више их је било после балканских ратова, а још већи број је приступио друштву после 1919. године.

14 *Српске новине*, бр. 269 (8. децембар 1896): 1.

15 „Извештај Нишке Подружине Женског друштва за II. полгође 1897. год.“, *Домаћица*, XX, 6 (1898): 196.

Од августа 1879. године Женско друштво је покренуло свој часопис *Домаћица*, који је излазио све до 1941. године, са прекидом током Великог рата. То је био први женски часопис у Србији који је подржавао женско стваралаштво, књижевност и ширио нове идеје о еманципацији жена. Како је по важећем закону о штампи уредник могао да буде само мушкарац, који је за уређивање листа одговарао и правно и материјално, то су часопис све до 1937. године уређивали мушкарци, најчешће као хонорарни уредници. Тек су 1937. уређивање листа презеле прво Вера Николић Богдановић, а потом Јелена Ђорђевић. Управа друштва је 26. новембра 1888. године решила да, поред званичног уредника, у уређивању листа учествују и чланице друштва, па је основала Литерарни одбор.¹⁶ Први Литерарни одбор је имао осам чланица које су се састајале бар једном месечно и разматрале пристигле радове, договарале се око материјала за наредни број. Рад Литерарног одбора је посебно пратила краљица Наталија, која је и сама имала књижевних склоности и писала афоризме и друге кратке форме, а неки њени радови су и објављени у *Домаћици*. Неколико састанака Литерарног одбора је одржано у двору, кад год је краљица Наталија боравила у Београду.¹⁷ Интересантно је да је почетком 90-их година 19. века у *Домаћици* сарадница била и будућа српска краљица Драга Машин која је редовно објављивала преводе књижевних новела, филозофских текстова, песама. Од 1890. године сарадница *Домаћице* постала је и Љубица Луковић.

Литерарни одбор је 1895. године добио своја *Правила* којима је предвиђено да укупно буде 15 чланица.¹⁸ Одбор је као и до тада имао председницу и деловоткињу. Предвиђено је да чланица одбора мора да говори бар један страни језик и да „познаје литературу“, а дужна је да редовно доноси или превод неког дела

16 „Извештај о раду управе Женског друштва за годину 1888.“, *Домаћица*, XI, 2 (1889): 60: „Да би *Домаћица* својом садржином што боље одговорила оној цели, за коју је и намењена Управа је на предлог председнице у XIII. својој седници од 26. Новембра 1888. год. решила, да се од чланица Женског Друштва образује један одбор, који ће са страних језика преводити лепе новеле и друге ствари које су подесне за *Домаћицу* а ако је могуће и оригиналне ствари спремати.“

17 После развода од Милана 1888. године, краљица Наталија је протерана из Србије 1. јуна 1891. године. Касније је дуже време боравила у Србији 1895. и 1897. године.

18 „Правила Литерарног одбора за *Домаћицу*“, *Домаћица*, XIX, 3 (1896): 78–79.

или оригинални рад. Одмах по доласку у Београду, осим што је постала редовна чланица Београдског женског друштва, Јелена Димитријевић је постала и чланица Литерарног одбора. Ту се опет сусрела са својом старом познаницом Љубицом Луковић.¹⁹ У овом периоду *Домаћица* је излазила углавном једном месечно и то у тиражима од 1600 до 1700 примерака, што је и за данашње услове одличан тираж часописа. Од 1901. године председница Литерарног одбора је била Љубица Луковић, али су крајем септембра 1902. године и она и Јелена Димитријевић поднеле оставке на чланство. Поред њих оставке су поднеле дугогодишња деловоткиња друштва Катарина Холец, Христина Ристић и Косара Цветковић.²⁰ Шта је био узрок томе да пет врло активних и учених чланица напусти Литерарни одбор није могуће установити. Вероватно су у питању били неспоразуми у самој управи друштва, а можда и однос према тадашњој покровитељици друштва, краљици Драги Обреновић.

Мајски преврат и убиство краља Александра и краљице Драге Обреновић донеће велике политичке и друштвене промене, на које није било имуно ни Женско друштво. Јелена Димитријевић је и у наредним годинама остала редовна чланица Женског друштва, али се није више ангажовала као раније. Позив управе друштва која ју је изабрала за Уређивачки одбор *Домаћице* 1907. године, који је заменио дотадашњи Литерарни одбор, Јелена Димитријевић је одбила без образложења. Исто су урадиле скоро све предложене чланице, а између осталих и Делфа Иванић, Љубица Луковић, Христина Ристић и друге.²¹ Међутим, везе са Друштвом није потпуно прекинула и 1912. године Јелена дарује Женском друштву књиге *Писма из Ниша* у вредности од 300 динара, а на име овог поклона уписала је своју покојну мајку за добротвора друштва.²² Њен допринос књижевности, али и патриотски ангажман запазио је и краљ Петар I Карађорђевић који јој је доделио орден Св. Саве

19 „Извештај Литерарног Одбора за Домаћицу за 1898. годину“, *Домаћица*, XXII, 3 (1899): 99–100.

20 „Извештај Литерарног Одбора за 1902. годину“, *Домаћица*, XXVI, 3 (1903): 98; Христина Ристић и Косара Цветковић су објавиле у *Босанској вили* 1895. године приказ песама Јелене Димитријевић „Јеленине песме“.

21 *Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва* (Београд: Женско друштво, 1926), 52–55.

22 *Ibid.*, 70.

IV реда 14. јануара 1911. године.²³ Удаљавање Јелене Димитријевић од активног рада у друштву није значајно и њен излазак из њега, већ њен ангажман у неким другим друштвима која су имала и другачије циљеве.

Јелена Димитријевић и Коло српских сестара

Одбор госпођа „Књегиња Љубица“ основан је 1899. године као женско друштво које је имало пре свега патриотске, а затим хуманитарне циљеве. Ово друштво је водило бригу о српском народу у Старој Србији и Македонији и њихов рад је био усмерен ка прикупљању и слању помоћи у ове крајеве, за шта су користиле сва доступна средства. Оснивачица и председница овог друштва била је Милка Вуловић, наставница Више женске школе, добровољна болничарка и дугогодишња чланица Женског друштва. Врло брзо јој се прикључила Љубица Луковић која је постала потпредседница друштва, а чланице су биле и многе чланице Женског друштва. Чланство у једном друштву није искључивало чланство у још неком друштву, а поготову када су им циљеви били потпуно другачији. Једно време током 1903. године њима се прикључила и Јелена Димитријевић, али већ наредне године њеног имена нема на списку чланица друштва.²⁴

Те 1903. године у Београду је основано још једно женско друштво са сличним, патриотским циљевима. Било је то Коло српских сестара које су покренуле Делфа Иванић и Надежда Петровић. Јелена Димитријевић није била у Београду у време оснивања овог друштва. Са супругом је у лето 1903. године дуже боравила у Дубровнику, а на повратку за Београд кратко време провели су и у Сарајеву. Редакција *Босанске виле*, која је већ добро познавала стваралаштво Јелене Димитријевић, о њеном боравку у Сарајеву и посети редакцији листа донела је текст под насловом „Мио гост“.²⁵ Забележили су да се Јелена том приликом распитивала за српске обичаје, интересовала се за ношњу и начин живота.

23 *Српске новине*, бр. 10, (14. јануар 1911): 1.

24 *П. споменница четворогодишњег рада Одбора госпођа „Књагиња Љубица“ 1903, 1904, 1905. и 1906. год* (Београд: Одбор госпођа Књагиња Љубица, 1907), 22.

25 Јелена Димитријевић, „Мио гост“, *Босанска вила*, XVIII, 17–18 (1903): 327.

Јелена Димитријевић се врло рано заинтересовала за положај српског народа у Турској. Честа путовања у Скопље и околна места, као и у Солун, подстакла су је да напише низ патриотских чланака под називом „Писма Пријатељици“ које је од 1890. до 1906. године слала Љубици Луковић, а које је она објављивала у *Домаћици*, *Бранковом Колу* и *Делу*. Ови чланци су били апел да се помогне српском народу под османском влашћу. Када је Љубица Луковић 1905. године постала председница Кола српских сестара Јелена Димитријевић је изабрана 1906. године за управну чланицу тог друштва. На иницијативу, између осталих, и Јелене Димитријевић која је у Старој Србији и Македонији спознала утицај бугарске пропаганде која је ширена путем различитих календарских издања, Коло је 1906. одлучило да покрене свој календар који је назван *Вардар*. Делфа Иванић, која је са супругом дипломатом Иваном Иванићем неколико година провела у Скопљу такође је била заинтересована да Коло покрене своје гласило. На уређивању *Вардара* у почетку им је много помагао управо Иван Иванић.

Пријатељство Делфе Иванић и Јелене Димитријевић почело је највероватније још у Скопљу 1900. године када је Јелена боравила у том граду, а Делфа радила као наставница француског и биологије у Српској женској гимназији. Јелена се у Скопљу сусрела са митрополитом Фирмилијаном који јој је препоручио учитеља Пагошевића као водича по граду и Скопској Црној Гори. Јелена се у Скопљу упознала и дружила са учитељицом Јеленом Панковић, па су заједно одлазиле у српске куће и разгледале чаршију. Наилазила је по српским кућама на часопис *Домаћицу* који се читао кришом од турских власти. Пријатељство са Делфом се касније наставило оснивањем Кола и издавањем *Вардара* и трајало веома дуго.²⁶

26 Јелена Димитријевић и Делфа Иванић, рођ. Мусић, биле су у исто време и сараднице часописа *Зора*, у коме је 1901. године Јелена објавила две песме „С Босфора“, *Зора*, бр. I (1901): 4 и „Мртва Љубав“, *Зора*, бр. VIII–IX (1901): 281; а Делфа свој први превод приповетке G. Guillomota „Цвјетно море“, *Зора*, бр. III–IV, (1901): 110–112.

Прилог 3. Наставници српских основних и средњих школа у Скопљу 1899-1900. године. Делфа, тада Мусић, стоји десно од митрополита Фирмилијана, а учитељица Јелена Панковић седи у другом реду, прва с леве стране. (*Вардар*, календар Кола српских сестара за 1939. годину, Београд, 1938, 96–98.)

Своју наклоност ка Колу и његовом гласилу *Вардар* Јелена је одмах исказала дозвољавајући Љубици Луковић да једно писмо које јој је упутила са Косова 1900. године објави у првом броју календара.²⁷ Већ наредне године у *Вардару* објављује и песму „Авала“.²⁸ У календару за 1910. годину објављена је њена потресна песма „Побуњена душа“.²⁹ Балкански ратови су донели и нове теме, па у *Вардару* за 1914. годину, који је штампан 1913. објављује потресну приповетку „А где ти је брале, сине?“ у којој је описала оно што је видела и доживела радећи као добровољна болничарка у само једном дану.³⁰

Проводећи окупацију током Првог светског рата у Београду, Јелена је наставила да пише, а песме је објавила после рата. У *Вардару* за 1926. годину објавила је две „Песме из црних дана“ – „Револт“ и „Утешење“, писане 1915. када је написала и песму „Утеха“, објављену у календару за 1929. годину. У истом броју

27 „На Косову“, *Вардар*, календар за редовну годину 1906, I, (1906): 32–40.

28 „Авала“, *Вардар*, календар за редовну годину 1907, II, (1906): 58.

29 „Побуњена душа“, *Вардар*, календар за просту годину 1910, V (1909): 43.

30 „А где ти је брале, сине?“, *Вардар*, календар за просту годину 1914, IX (1913): 69–81.

објављена је и њена песма „На броду“.³¹ Велику репортажу са свог путовању по Палестини, писану 30. децембра 1926. године у Јерусалиму, објавила је Јелена Димитријевић у *Вардару* за 1931. годину. У истом броју су објављене још две њене песме писане 1915. године: „Асоцијација“ и „У децембру 1915“.³² Успешну сарадњу са редакцијом *Вардара* наставила је и наредних година, па је објавила још једну репортажу са пута по Југославији у септембру 1931. године. Занимљиво је да је у истом броју, на молбу Делфе Иванић штампана поново и приповетка у стиху, како то сама Јелена наводи, „Баба-Краса“ како би се обележило 40 година од њеног првог објављивања у божићном броју *Видела* 1892. године. Уз песму је објављено и писмо захвалности Јелене Димитријевић упућено Делфи Иванић. Интересантна је опаска штампана у фусноти да је „забрањено прештампавање у целини и у изводу – Писац“.³³ Последње текстове Јелена је штампала у *Вардару* за 1938. и 1939. годину. Први текст је аутобиографски запис о њеном животу у Нишу и тренутку када је успела да уђе у харем и упозна свет Туркиња. Други текст је приповетка „Николаћ малебашија“, објављен у *Српском књижевном гласнику* у јануару 1903. године.³⁴ Ова два текста која говоре о њеној младости у Нишу као да су заокружила животни пут Јелене Димитријевић.

Осим заједничког рада на литерарном пољу, Делфа Иванић и Јелена Димитријевић су сарађивале и на хуманитарном плану, као и на побољшању положаја жене у Краљевини Србији. Њих две су у договору са Јеленом Лозанић,³⁵ почеле да раде на обнови рада

31 „Револт“, „Утешење“, *Вардар, календар за просту годину* 1926, XV (1925): 35; „Утеха“, „На Броду“, *Вардар, календар за просту годину* 1929, XVII (1928): 63, 64.

32 „Од Каира до Јерусалима“, „Асоцијација...“, „У децембру 1915“, *Вардар, календар за просту годину* 1931, XIX (1930): 43–48, 69–70.

33 „Утисци с Пута по Нашој Земљи“, *Вардар, календар за просту годину* 1933, XXI (1932): 51–58; 124–133.

34 „Света вода“, *Вардар, календар за просту годину* 1938, XXVI (1937): 52–55. „Николаћ малебашија“, *Вардар, календар за просту годину* 1939, XXVII (1938): 43–50.

35 Јелена Лозанић (1885–1972), кћи Симе Лозанића. Радила је као болничарка добровољац када је избио Први светски рат. Крајем 1914. послата је у САД, у име Црвеног крста Србије, да подстакне прикупљање помоћи за Србију. У Њујорку је јануара 1915. упознала Џона Фротингама (John Frothingham) са којим се венчала 1921. у руској цркви у Њујорку. Џон Фротингам (1879–1935) један од највећих америчких добротвора у Србији. Последњих двадесет година живота је готово у потпуности

Народног женског савеза 1911. године. Заједничким снагама успеле су да рад овог савеза оснаже, прикључе се међународним савезима и учествују на многим важним феминистичким конференцијама у Европи. Интересантно је да су у исто време, септембра 1911. године њих три радиле и на оснивању Друштва за заштиту животиња.³⁶ Иницијатор стварања првог друштва овог типа у Србији била је леди Лајла Пеџет (Dame Louise Margaret Leila Wemyss Paget, Lady Paget).³⁷ Под њеним председништвом је друштво почело да ради, а састанке су одржавале у згради енглеског посланства. Други план на коме су се интересовања Делфе и Јелена преплела био је хуманитарни рад. Као управна чланица Кола српских сестара Јелена Димитријевић је помагала Делфи Иванић и Љубици Луковић да отворе резервну болницу овог друштва, која је била активна током балканских ратова. Делфа и Јелена су у њој радиле и као добровољне болничарке. Осим у болници Кола, Јелена Димитријевић је радила и у VII резервној болници у Дунавској основној школи, у Душановој улици на Дорћолу.

Женска друштва Јелени Димитријевић у част

Јелена Димитријевић је дочекала да њено дело буде признато још за њеног живота. Свечано је прослављен и њен јубилеј, тридесетогодишњица рада, 30. децембра 1928. године. У Великој сали Универзитета, уз присуство краљевог изасланика министра просвете, председника Београдске, Нишке и Алексиначке општине, многобројних пријатеља и пријатељица из свих женских

посветио помоћи српским ратним невољницима, подизању и образовању српске ратне сирочади. Поред многих хуманитарних акција, финансирао је и опремио Американски дом за ратну сирочад у Врању.

36 Делфа Иванић, *Успомене*, приредила Јасмина Милановић, (Београд: Институт за савремену историју, 2011), 138, 143.

37 Леди Лајла Пеџет (1881–1958) хуманитарна радница. Супруга енглеског посланика у Краљевини Србији сер Ралфа Пеџета (Sir Ralph Spencer Paget). У Првом и Другом балканском рату радила је као добровољна болничарка. На почетку Првог светског рата долази до Скопља доносећи велику помоћ у санитарском материјалу и доводећи медицинско особље са којим формира болницу. До краја живота је помагала многим Србима који су се обрели у Енглеској, па је помогла и Милошу Црњанском да добије енглеско држављанство. Даровала је и велику материјалну помоћ за уређење српске цркве и Српског клуба у Лондону, док је у цркви Светог Саве подигла бронзану плочу генералу Михаиловићу. На Србе је потрошила сву готовину, па је продала и своју кућу.

друштва, свечаност је организовао Савез југословенско-руских студената на чијем челу је био професор Павле Поповић.³⁸ Почаст Јелени су одали и професори Милан Јовановић Батут и Бранислав Петронијевић, многобројни књижевници на челу са Браниславом Нушићем, док је галерија била препуна ученица свих београдских средњих школа. Први је говорио професор Иван Ђаја истичући посебно хуманост Јелене Димитријевић која је у многим приликама материјално помагала студентима. Потом је прочитао писмо одсутног председника савеза Павла Поповића који је, уз извињење због изостанка, навео да је своју каријеру почео управо објављујући једну повољну критику песама Јелене Димитријевић.³⁹

На прослави је у име Београдског женског друштва говорила Јелена Лазаревић, а затим су говориле и представнице Народног женског савеза, Кола српских сестара, Одбора госпођа Кнегиња Љубица и других женских и струковних удружења.⁴⁰ Иако у том тренутку односи између четири најстарија и највећа женска удружења у Србији, Београдског женског друштва и Одбора госпођа Кнегиња Љубица, с једне, и Кола српских сестара и Народног женског савеза, с друге стране, нису били добри, тј. били су заштрени до крајњих граница, ипак су сва друштва послала своје представнице на ову прославу. Признање је стигло и од краља Александра I Карађорђевића који је 1929. године одликовао Јелену Димитријевић орденом Св. Саве III реда. Планирана је била још једна прослава јубилеја Јелене Димитријевић. Женска академска омладина је организовала прославу на Коларчевом народном универзитету у јануару 1929. године, али је вероватно на крају овај догађај отказан због завођења шестојануарске диктатуре.⁴¹

38 У литератури се погрешно наводи да је Богдан Поповић био на челу овог Савеза. Председник је био Павле Поповић који је у тренутку прославе био на путу. Савез је створен крајем 1924. године и од самог почетка за председника је изабран професор Павле Поповић, ректор Универзитета у Београду. Потпредседници су били професор Иван Ђаја и професор математике Рус Николај Николајевич Салтиков. У извештају који је објављен у *Домаћници* 1929. године погрешно је наведено име Богдана, уместо Павла Поповића, али је и професор Иван Ђаја, физиолог и биолог, ректор Универзитета и академик, наведен као Јован, који је био његов стриц и истакнути члан Радикалне странке.

39 Павле Поповић, „Јубилеј г-ђе Јелене Димитријевић“, *Мисао*, 29, 1/2 (1929): 124.

40 „Јучерашња прослава 35. годишњице књижевног рада гђе Јелене Димитријевић на београдском Универзитету“, *Време* (31. децембар 1928): 3; „Прослава јубилеја гђе Јелене Димитријевић“, *Домаћница*, XLIV, 1–2 (1929): 9–19.

41 Историјски архив Београда, Фонд породице Главинић, 1119, 50.3.2.7. Текст 74

Прилог 4. Јелена Димитријевић, *Жена и свет*, 1928.

Јелена није престала да сања и машта ни у позним годинама. Била је активна на многим пољима, отвореног духа, радознала и космополита. Била је члан Енглеског клуба у Београду, где је често читала своје нове песме. Сарађивала је са групом филмских радника који су 1932. године снимали филм „На капији оријента“.⁴² У пролеће 1940. у једном од последњих интервјуа рекла је:

Ето видите, опет бих ишла. Има још доста крајева на овој нашој лопти које бих желела да прокрстарим... Нови људи, нова лица, чак и нови сјај у очима људи разних континената, то је драж коју је тешко изрећи речима, то је драж осећања отвореног земаљског простора пред собом...⁴³

Добриле Главинић Кнез-Милојковић о Јелени Димитријевић који је требало да том приликом изложи као представница Друштва Кнегиња Љубица.

42 „На капији оријента, нови домаћи филм“, *Правда*, бр. 196 (14. јул 1932): 6.

43 „Наша књижевница која је обишла скоро цео свет“, *Време*, бр. 6547 (14. април 1940): 17.

ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

Историјски архив Београда. Фонд породице Главинић. 1119, 50.3.2.7.

Правила Београдског Женског друштва и Његових Подружнина. Београд: Женско друштво, 1890.

Домаћица, орган Женског друштва и његових подружнина у спомен прославе 25-годишњице Женског друштва 1875–1900. Београд: Женско друштво, 1900.

Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва. Београд: Штампариија Скерлић, 1926.

II. споменица четворогодишњег рада Одбора госпођа „Књагиња Љубица“ 1903, 1904, 1905. и 1906. год. Београд: Одбор госпођа Књагиња Љубица, 1907.

Домаћица, орган Женског друштва и његових подружнина. III–XLIV (1881–1929).

Вардар, календар Кола српских сестара. I–XXVIII (1906–1939).

Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот, IV (1894).

Босанска вила, XVIII, 17–18 (1903).

Време. (1928, 1940).

Правда. (1928, 1932).

Жена и свет. (1928).

Српске новине. (1875, 1896, 1911).

СЕКУНДАРНА ЛИТЕРАТУРА

Иванић, Делфа. *Успомене*, приредила Јасмина Милановић. Београд: Институт за савремену историју, 2011.

Стјеља, Ана. „Јелена Ј. Димитријевић – трагом прве признате српске књижевнице“, *Књижевна историја*, год. 44, 147 (2012): 341–354.

Поповић, Павле. „Јубилеј г-ђе Јелене Димитријевић“. *Мисао*, књ. 29, 1/2 (1929): 124.

Jasmina Milanović

Institute of Contemporary History
Belgrade

Jelena Dimitrijević and Women's Societies

Jelena Dimitrijević is better known for her literary work than for her social, patriotic and humanitarian achievements. She was a member of three women's societies in which she actively worked. So far, that part of Jelena Dimitrijević's life hasn't been fully discovered and, therefore, it represented a real challenge for research. It has been discovered that she became a regular member of the Women's Society branch in Niš for the first time in 1881. Then, after a short break, she joined again in 1893, only to become an executive member in late 1894. Starting from 1898, she became a regular member of the Belgrade Women's Society and a member of the Literary Committee of the magazine *Domaćica*. Her friendship with Ljubica Luković, also a member of the Women's Society, which began in Niš, continued in Belgrade as well. According to the latest discovered data, Jelena became a member of the Society *Knjeginja Ljubica* in 1903. That fact remained unknown before now. Her work within *the Circle of Serbian Sisters* is slightly better known, especially her collaboration with the magazine *Vardar*. During this period, she met Delfa Ivanić, the founder of *the Circle of Serbian Sisters* and so began their long-lasting friendship and collaboration in the National Women's Alliance. Information has been found on Jelena receiving her first medal in 1896. She received her second medal in 1911. and the third in 1928, during the celebration of her jubilee. All of this shows that, apart from her literary work, Jelena Dimitrijević was also deeply committed to protecting the weak, children and women, as well as supporting the fight for the national liberation of the Serbian people on the territory of the Ottoman Empire and Habsburg Monarchy.

Keywords: Jelena Dimitrijević, Women's Society, Committee of Women "*Knjeginja Ljubica*", Ljubica Luković, *Kolo srpskih sestara*, Delfa Ivanić, woman writer